

WEBHASZNÁLAT, KOMMUNIKÁCIÓS MINTÁZATOK, MAGÁNY ÉS TÁRSASSÁG

Pléh Csaba

az MTA levelező tagja
BME Kognitív Tudományi Központ
pleh@itm.bme.hu

Krajcsi Attila

tanársegéd
Szegedi Egyetem Pszichológia Tanszék
krajcsi@edpsy.u-szeged.hu

Kovács Kristóf

Láthatatlan Kollégium, Budapest
kristof.k@chello.hu

Nem teljesen új, s csupán az emberi gondolkodás Neumann elindította világához tartozó kérdés az, hogy milyen viszony van az emberi megismerés és életmód és az uralkodó kommunikációs elrendezések között. A mai kognitív gondolkodásmód egyik vezető felismerése, hogy a megismerést sajátos szerkezeti korlátok jellemzik, melyeket gondolati építményekként, architektúrákként emlegetünk. Negyven évvel ezelőtt ez a gondolatmenet először úgy jelent meg, mint tudományozsziológiai ihletés: a Neumann-elvű számítógépek, a maguk architektúrájával irányították azt, ahogyan az emberi megismerésről gondolkodtunk. Mára ez az architektúra-gondolat tágabbra nyílt, miközben a gépek köznapi életünk részévé váltak: ma azzal foglalkozunk, hogy hogyan bontakoznak ki a természeti fejlődés és a kulturális mintázatok révén a gondolkodás alapvető architektúrái (Donald, 2001a, b), de emellett azzal is, hogy milyen életmód-befolyásoló értékük van ezeknek az eszközöknek. A mai információtechnikai eszközök azt a kérdést is felvetik, hogy vajon ezek az új eszközök megváltoztatják-e érzésvilágunkat, életszervezésünket is, hasonló ismereti, tudásbeli és időgazdálkodási változásokat eredményezve, mint annak idején az írás kialakulása (Nyíri,

1992), majd a könyvnyomtatás (az utóbbinál gondoljunk csak Don Quijote világára).

Nézzünk meg – ezeket az érzelmi és kapcsolatképzési tényezőket tekintve – néhány kérdést a hálóhasználat függvényében! Mai reflexiónk újdonsága itt az, hogy mivel megszületés közben van módunk egy talán új architektúra létrejöttét megfigyelni, számos érzelmi, azonosulási, időbeosztási és pszichopatológiai kérdést is felvethetünk, miként az meg is történik a szakirodalomban.

Külső és belső viszony

A mai elektronikus kommunikációs változások a megismerés kívülről és belülről építkező arculatát szétválasztják használók és alkotók szerint (Pléh, 2003). A *használókat* tekintve az e-közlés a centripetális gondolkodás sikerét mutatja: beletanulunk az új közlésekbe, s ettől változik gondolkodásunk. A kommunikáció irányítják, változása meg is változtatja az emberi gondolkodást. Az új kommunikációs felületek hatására leszünk például kevésbé lineárisak, követünk képibb logikát, s ismerjük fel annak törvényeit.

Ugyanakkor az új közlési formák kereteinek megteremtőit, például egy webfelület tervezőjét illetően nem ez a helyzet. A *teremtőknel*a hangsúly az új reprezentációk megal-

kötésán van, s nem a közlésen. Ez igaz mind a technika apró részleteiben, mind az alapvető új rendszerek (felhasználói felületek) kialakításában, sokszor úgy is, hogy a feldolgozó architektúra korlátait figyelembe sem veszik.

Ez az aszimmetria használók és teremtők között alapozza meg mind az optimisták, mind a pesszimisták reakcióit: a kommunikáció legtöbbszörnél alakítja a gondolkodást, de a gyors technológiai változás még világosabbá teszi a másik folyamat meglétét is: leképezési rendszereinket is át tudjuk alakítani.

Kezdeményezés és passzivitás

Mindez közvetlenül érinti azt a kérdést, vajon mennyire vagyunk aktívak az új közlési közegek világában? Egyik oldalon mint használók a fejlesztőkhöz képest kétségtelenül passzívak vagyunk: készen kapjuk a kereket. Ugyanakkor számos dologban kezdeményezünk: maga a hálózati keresés is igazi aktív, kezdeményező folyamat, szembeállítva a könyvtári kiszolgálással. Az elektronikus levelezés például, mely sokszor passzívnak tűnik, mert képes bekapcsolódni gyermeki kötődési köreinkbe, új tudományos közösségek kialakulását teszi lehetővé, melyekben a nyelv (az, hogy például magyarul tudunk levelezni ausztráliai kollégákkal is) fontos új virtuális helyképző tényező.

Előzetes hazai empirikus vizsgálataink e téren azt mutatják, hogy a passzív-kiszolgáltató és az aktívabb használat elkülönül. Egy gyakori internethasználó csoport kommunikációs szokásait vizsgálva (Krajcsi et al., 2001) a faktoranalízis az 1. táblázatnak megfelelő képet sugallja az internethasználatra.

A különböző faktorok vélhetően különböző motivációs igényt jeleznek. Az egyik fő funkció a böngészés, amely az optimistákat támasztja alá: új tudásszerzési lehetőségek nyílnak meg előttünk. A másik jellegzetes funkció a levelezés, amely ismerősökkel való kommunikációt jelent. A harmadik funkció olyan időtöltéseket foglal magában, amely elsősorban az internetfüggőkre jellemző, és amelyet a csevegés és az ismeretlennel való levelezés jellemez. Fontos felfigyelnünk rá, hogy a faktorok nem egyszerűen a technikai lehetőségek szerint csoportosítják a lehetséges használatot, vagyis nem azért kerül egy csoportba a levelezés, mert csak ahhoz van az illetőnek hozzáférése, és nincs lehetősége böngészésre, hanem motivációs alapon. Így például külön kerül a levelezés aszerint, hogy „ismeretlen” személlyel vagy ismerőssel folyik, ugyanis a kettő más igényt elégít ki, és más a funkciója. Érdeemes megemlíteni, hogy az, ami a mi viszonylag kis mintánkban részletes statisztikai elemzéssel talált faktorbeli eltérésként jelenik meg, az egy nagy, több ezer fős felmérésben úgy mutatkozik meg, hogy a kóros függőséget mutató internethasználók jól elkülönült, néhány százalékos csoportot alkotnak (Pillók et al., 2003).

Janet Morahan-Martin és Phyllis Schumacher (2000) szintén a funkció szempontjából különítik el a normális és a patológiás hálóhasználatot. Az utóbbival szerintük együtt jár többek között az *on-line* játékok gyakori használata, az új emberekkel való megismerkedés (és az ennek alapját jelentő kölcsönös anonimitás), a pornólapok látogatása, a háló-

1. Böngészés információkeresés	2. Levelezés kommunikáció	3. Szórakozás függőség
Böngészés általában Böngészés információ keresés Böngészés szórakozás	E-mail ismerőssel E-mail	Csevegés E-mail ismeretlennel

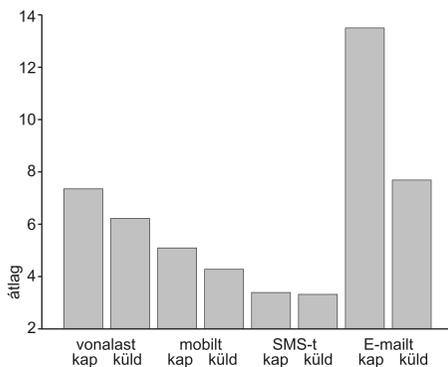
1. táblázat • Internethasználati funkciók

használat a rossz hangulat elűzése érdekében és az érzelmi támogatást nyújtó online partnerek keresése, valamint a magányosság. A patológiás használat négyeszer gyakoribb a férfiak, mint a nők között (ez igaz idehaza is), és rendszerint a számítástechnikában képzettebb embereknel fordul elő, akik ezáltal a kompetencia érzését nyerik.

Érzelmi idő: az időgazdálkodás kérdése és a kommunikációs közegek

Az új közlési rendszerek világának technológiai jelszava az *állandó elérhetőség*. Kézenfekvő szociológiai téma, hogy hogyan vezet ez munka és magánélet összefolyásához, illetve új típusú interakciós elidegenedésekhez, ahol a rendszerben való részvétel miatt állandóan nyitottnak kell lennünk, de legszívesebben mindent kikapcsolnánk. Akkor viszont magunk szemében is nem létezővé válunk. A pszichológiai, a gondolkodásmódot érintő kérdés egyszerű: nem kell-e a személyiség visszanyerése érdekében épp magunknak újraszabályoznunk kommunikációs mintáinkat, és újragondolnunk, mivel mennyi időt töltünk?

Az 1. ábrán a már említett vizsgálatból azt láthatjuk, hogy igen sokféle közlési formát használ a kommunikációs tekintetben kitüntetett közösség.

1. ábra • Munkanapokon hányszor használja a fenti médiumokat?

Az ábra elgondolkasztató, hiszen azt mutatja, hogy valóban jellemző ránk a kommunikációs kiszolgáltatottság. Nem időmérlegről van ugyan szó, de tanulságos, hogy többnyire fiatal alanyaink napi negyvenkilenc elkülönült technológiai alapú kommunikációs eseményről számolnak be!

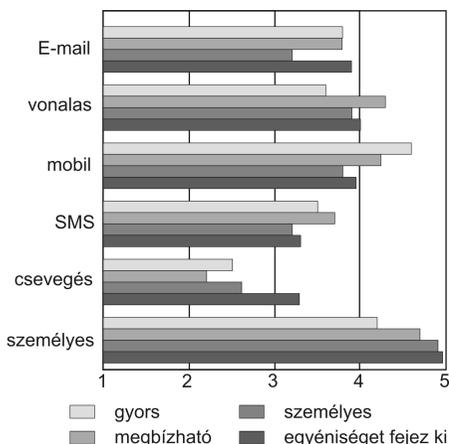
Az újraszabályozás másik példájáról Wellman (2001) számol be. Vizsgálata szerint az e-mail nem változtatja meg (így nem is csökkenti) a többi kommunikációs forma mennyiségét, csupán a vonalas telefonos hívások egy része költözik át az új médiumra.

A közlési módszerek reflexiója

Az optimista szerint – az embert saját háza táján úrnak tartó felfogásnak megfelelően – a különböző eszközöket reflektíven kezeljük, eltérő jellemzőjüket magunk is látjuk, nem vagyunk annyira kiszolgáltatottak, mint a kulturális kritika hangsúlyozza. A 2. ábra mutatja, hogy a gyorsaság, személyesség és megbízhatóság megítélése tekintetében korántsem vagyunk olyan naiv felhasználók.

Az e-mail, a vonalas telefon, a mobiltelefon és az SMS közel azonos értékeket kapott. A személyes csatorna és a csevegés azonban többnyire kilógott a sorból. A személyes kommunikációt rendszerint pozitívan ítélték meg a többi lehetőséghez képest, míg a csevegés rendre alacsony pontszámokat kapott. A gyorsaságnál a szokásos mintázathoz képest a mobiltelefon emelkedik ki, amely az eszköz legfontosabb egyedi tulajdonsága a mi tulajdonságlistánkban. A csevegés nagyon megbízhatatlan a felhasználók szemében.

Sok pesszimista veti fel a hitelesség problémáját az internettel kapcsolatban. Az eredmények azt mutatják, itt is megtanuljuk, hogy melyik eszköz mennyire megbízható, csakúgy, mint más médiumok esetében (melyik tévécsatornának, műsornak, napilapnak, könyvnek, kiadónak stb. hihetünk). A csevegés szokásos funkciója (idegenekkel, szórákozás céllal) ugyancsak köztudottnak tűnik.

2. ábra • Különböző kommunikációs eszközök megítélése ötfokú skálán

Az első négy médiumból, amelyek az adatok szerint együtt járnak, a hangalapúak emelkednek ki megbízhatóságukkal a szöveg alapúakhoz képest, ami racionális kritériumnak tűnik a megbízhatóság megítélésénél.

Ismét az első négy eszköz közül a hangalapúak személyesebbek, mint a szöveg alapúak. A személyes kapcsolat pedig nagyon személyes. Ezen nem lepődünk meg.

Magányosság

Az internethasználattal kapcsolatos hétköznapi félelmek közül a leggyakoribb szerint az elmagányosodás, a társas kapcsolatok elszívárosodása vagy legalábbis drasztikus átalakulása kíséri a rendszeres hálóhasználatot. Abban konszenzust találunk a szakirodalomban, hogy az életmódszerű hálóhasználat a valós életbeli magányossággal jár együtt. Nem egyértelmű azonban, hogy vajon az internet valódi változást hoz-e: a gyakori használat *oka-e* a magányosság, vagy pedig az eleve magányos emberek keresik a virtuális kapcsolatokat.

Robert Kraut és munkatársai (1998) az előbbi mellett érvelnek: longitudinális vizsgálatok eredménye szerint a rendszeres hálóhasználat elmagányosodáshoz vezet. Mora-

han-Martin és Schumacher (2003) szerint viszont az eleve magányos emberekre jellemző, hogy társaságot keresnek a hálón, illetve akkor használják az internetet, amikor rossz kedvük van. Yair Amichai-Hamburger és Elisheva Ben-Artzi (2003) rámutatnak, hogy már a kérdés sem ilyen egyszerű: eredményeik szerint a magányosság és a hálóhasználat közötti kapcsolatot személyiségtevezők, valamint a használók neme is befolyásolja. Arra is felhívják a figyelmet, hogy a hálóhasználat nem kezelhető homogén entitásként: a magányosság pszichológiája szempontjából a vizsgálatoknak a háló szociális funkcióira, például a társkereső oldalakra és a fórumokra kell fókuszálniuk.

Amichai-Hamburger és Ben-Artzi korábbi eredményei szerint nők esetében a neuroticizmus pozitívan, az extravertió viszont negatívan korrelál a társas oldalak látogatásával, míg férfiaknál egyik sem mutat semmilyen összefüggést. Újabb (2003) eredményeik szerint a férfiaknál az extravertió pozitív együttjárást mutat a háló információs és szabadidő-lehetőségeinek kihasználásával, a társas kapcsolatokat célzó oldalak látogatása viszont sem a neuroticizmussal, sem az extravertióval, sem a magányossággal nem függ össze. Nőknél viszont a társas oldalak használata összefügg mind a neuroticizmussal, mind pedig a magányossággal. Ennél is érdekesebb, hogy az okság irányának valószínűségére vonatkozó statisztikai számításaik szerint a neuroticizmus *okozza* a magányosságot, amely pedig az internet szociális funkcióinak használatához vezet.

Bár trendnek semmiképp sem nevezhető, de érdemes megemlíteni, hogy az egész kérdés fordítva is megközelíthető: vajon a háló segít-e a patológiásan magányos emberek pszichológiai kezelésében? Bár a választ nem tudjuk, fontos észrevennünk az elszemélytelenedésben szenvedők internetes önségélyezésére tett kezdeti lépéseket (például: www.dpselfhelp.com), és azt, hogy so-

kak számára az internet nyújtotta névtelenség és a könnyű meghátrálás lehetősége épenséggel a társas kapcsolatokhoz vezető kezdeti lépések megtételének segédeszköze is lehet. Az internet további társas hatásaira lásd még Wallace (2002) átfogó elemzését.

Az internet, s általában az új kommunikációs (IT) eljárások használatának értelmezésében három felfogástípus különböztethető meg (Krajcsi et al., 2001).

Optimisták: a hálózati világ valóban újabb kommunikációs és reprezentációs forradalom, mely megváltoztatja az érzelmi kapcsolatteremtés lehetőségeit, az információs hozzáférés olcsóbbodása révén új időgazdálkodást és a tanulás új lehetőségeit teremti meg.

Pesszimizták: negatív hatásai vannak az új lehetőségeknek: új függőségek jelennek meg, szegényesedik a valódi emberekkel létesülő valódi kapcsolatok világa, elmagányosodunk és eltávolodunk egymástól.

A stabil biológiai rendszerek híveiszerint a helyzet radikálisan nem változik, mert az új eszközök az evolúció kialakította architek-

túrákat működtetik. Az internet alapú képhasználat például csupán az eleve meglévő vizuális gondolkodásnak ad olcsó és könnyű mozgási terepet, az elektronikus levelezés, a csevegőszoza pedig épenséggel a meglévő érzelmi korlátainknak megfelelően szabályozódik újra.

Mi az utóbbi értelmezés mellett állunk ki: úgy véljük, éppen a használat adatai alapján, hogy az adatainkban megfigyelhető adaptivitás és egyéni variációk arra utalnak, nem vagyunk olyan kiszolgáltatottak az eszköznek, mint azt a pesszimizták sugallnak.

A dolgozatban említett vizsgálatok a Westel Mobil Kommunikációs Rt. és az MTA Filozófiai Kutatóintézetének a 21. századi kommunikáció interdiszciplináris társadalomtudományi kutatást célzó projektjének keretében készültek.

Kulcsszavak: az internethasználat típusai, függőség, magányosság

IRODALOM

- Amichai-Hamburger, Yair – Ben-Artzi, Elisheva (2003): Loneliness and Internet Use. *Computers in Human Behavior*, 19, 1, 71-80.
- Donald, Merlin (2001a): *Az emberi gondolkodás keletkezése*. Osiris, Budapest
- Donald, Merlin (2001b): *A Mind so Rare. The Evolution of Human Consciousness*. W. W. Norton & Company, New York-London
- Krajcsi Attila – Kovács Kristóf – Pléh Csaba (2001): Internethasználók kommunikációs szokásai. in Nyíri Kristóf (szerk.): *A 21. századi kommunikáció új útjai*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Bp., 93-110.
- Kraut, Robert – Patterson, M. – Landmark, V. – Kiesler, S. – Mukophadhyay, T. – Scherlis, W. (1998): Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well Being? *American Psychologist*. 53, 1017-1031.

- Morahan-Martin, Janet – Schumacher, Phyllis (2000): Incidence and Correlates of Pathological Internet Use among College Students. *Computers in Human Behavior*. 16, 1, 13-29.
- Morahan-Martin, Janet – Schumacher, Phyllis (2003): Loneliness and Social Uses of the Internet. *Computers in Human Behavior*. 19, 6, 659-671.
- Nyíri Kristóf (1992): *A hagyomány filozófiája*. T-Twins, Budapest
- Pillók Péter – Fábán Zsolt – Ritter Andrea – Hoyer Mária (2003): *Pszichológia és Internet*. Kézirat. BME ITTK
- Pléh Csaba (2003): *A természet és a lélek*. Osiris, Budapest
- Wallace, Patricia (2002): *Az Internet pszichológiája*. Osiris, Budapest
- Wellman, Barry (2001): Computer Networks As Social Networks. *Science*. 293, 2031-2034.